Євген В. Буряк*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ КЛАСТЕРОУТВОРЕННЯ В УМОВАХ НАРОЩЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У даній статті виділено та систематизовано узагальнений огляд, цікаві точки зору, перспективні дослідження процесу кластероутворення в українській науковій думці, що формують в своєму поєднанні платформу для розробки цільової кластерної політики нашої країни, мають низку рекомендованих регуляторних заходів підтримки кластеризації в системі розвитку інтеграційних процесів, зорієнтовані на майбутню модель кластерних та інтеграційних відносин в економіці, як прогресивну форму інноваційного спрямування в регіональному менеджменті.

Ключові слова: кластер, інтеграція, регіональна економіка, кластероутворення, інтеграція бізнесу, регіональний менеджмент.

Рис. 3. Таб. 1. Літ. 21.

DOI: 10.32752/1993-6788-2020-1-223-84-94

Евгений В. Буряк

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ КЛАСТЕРООБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ НАРАЩИВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье рассмотрены и систематизированы интересные точки зрения, перспективные исследования процесса кластерообразования актуальные сегодня в украинской научной среде. Обобщенный материал, формирует в своем сочетании платформу для разработки целевой кластерной политики нашей страны, имеет ряд рекомендованных регуляторных мер поддержки кластеризации в системе развития интеграционных процессов. Предложена модель кластерных и интеграционных отношений в экономике, как прогрессивная форма инновационного направления в системе регионального менеджмента.

Ключевые слова: кластер, интеграция, региональная экономика, кластерообразование, интеграция бизнеса, региональный менеджмент.

Ievgen V. Buriak

THE RESEARCH OF CLUSTER FORMATION PROCESSES UNDER CONDITIONS OF CAPACITY BUILDING OF INTEGRATION PROCESSES

The article discusses and systematizes interesting points of view, prospective studies of the process of cluster formation relevant today in the Ukrainian scientific community. The summarized material, forms in its combination a platform for developing the target cluster policy of our country, has a number of recommended regulatory measures to support clustering in the development system of integration processes. A model of cluster and integration relations in the economy is proposed as a progressive form of innovation in the regional management system.

Keywords: cluster, integration, regional economy, cluster formation, business integration, regional management.

Peer-reviewed, approved and placed: 18.01.2020.

* Kremenчук Mykhailo Ostrohradskiy National University. Kremenчук. Ukraine.

Постановка проблеми. Теорія та методологія регіоналістики активно відгукується на суспільні зміни, передбачає майбутні стани, нарошує потенціал ідей, концепцій, базових положень науково-технічного та соціально-економічного прогресу, розширює межі інтеграції знань з інноватикою, інформаційним та інноваційним менеджментом. Великим та стрімким напрямом розвитку систем знань регіоналістики в умовах розбудови інтеграційних процесів постає теорія та методологія кластерної економіки, яка ґрунтується на досвіді кластероутворення підприємств, безперервного нарощення цього активного процесу за рахунок співпраці підприємств з владою, населенням, суспільними організаціями. Дослідження теоретичної та методологічної складової теорії інтеграції формує та визнає свій активний перехід від галузево-ринкової організації господарських систем та моделей економічного відтворення до кластерно-мережєвих.

Теоретико-методологічне обґрунтування, різновекторний аналіз теорій інтеграційної розбудови складних систем – регіонів, галузей, ринків, підприємств, систематизація етапів формування знань теорії інтеграції, визначення характерних ознак сучасного етапу інтеграції в масштабах світової спільноти – глобалізації та міжнародної інтеграції, виокремлення напрямів досліджень та розвитку розбудови інтеграційних процесів в українській економіці окреслюють перспективність та значущість інтеграційним зрушенням, як системному вектору переходу до масового кластероутворення, а у подальшому до кластерної економіки в форматах галузей та регіоні. Такий рух призводить до появи низки управлінських зрушень, що забезпечують стрімке поєднання інтеграційних теорій з практикою, опрацювання та адаптування методології та методики новітніх форм співпраці на інтеграційних платформах ведення господарської діяльності, цільового обмеження конкуренції, опанування новітніх технологій залучення ресурсів, соціальних проектів, інноваційних надбань, цільових заходів регіональної та галузевої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розширення надбань та наукових доробок, практичні вектори кластерного підходу для України напрацьовано вітчизняними науковцями, серед яких слід виділяти праці С. Соколенка, О. Карлової, О. Якушева [9; 6; 8; 18; 21]. Теорію, методологію та практику кластерної економіки та активної кластеризації регіонів, формування їх інтеграційного потенціалу розробляли та розширювали з позиції національного досвіду українські наукові. Особливої уваги з позиції стимулювання кластероутворення та інтеграційних процесів приділяли В. Геєць [2], Л. Гринів [3], О. Гуменюк [4], М. Гудзь [5], В. Захарченко [7], О. Карлова [9], О. Коломицева [11], М. Пашкевич [15], О. Фінагіна [20].

Метою статті є виділення та систематизація узагальненого огляду, цікавих точок зору, перспективних досліджень процесу кластероутворення в українській науковій думці, що формують в своєму поєднанні платформу для розробки цільової кластерної політики нашої країни, мають низку рекомендованих регуляторних заходів підтримки кластеризації, зорієнтовані на майбутню модель кластерних відносин в економіці, як прогресивну форму інноваційного спрямування інтеграційних процесів.

Основні результати дослідження. Великим та стрімким напрямом розвитку систем знань регіоналістики в умовах розбудови інтеграційних процесів постає теорія та методологія кластерної економіки, яка ґрунтується на досвіді кластероутворення підприємств, безперервного нарощення цього активного процесу за рахунок співпраці підприємств з владою, населенням, суспільними організаціями.

Світові наука та практика доводять, що кластер, як прояв економічної інтеграції в сучасній діяльності галузевої та регіональної влади постає первинним в інструментарії стимулювання ринків, бізнесу, якісного та кількісного покращення ділового середовища, залучення інвестицій. Кластери підприємств постають центром промислової політики, балансують групи регіональних інтересів, стимулюють та корегують регіональний розвиток, прискорюють комерціалізацію національних наукових надбань. Розробка, успішна реалізація промислової політики з форматом стимулювання кластероутворення підприємств та регіонів призвела до економічного зростання в Китаї, США, Німеччині.

Видатний науковець, представник напряму регіоналістики В. Захарченко розглядає кластери підприємств, що вже реалізували, або реалізують кластерні ініціативи в Україні, особливої уваги приділяє машинобудуванню в Одеській області, де накопичено досвід розробки, корегування та реалізації кластерних ініціатив. Дослідження чітко зорієнтовані на виокремлення позитивного та негативного досвіду, його аналіз, подальші регуляторні заходи у вигляді стратегій та тактик співпраці підприємств [7]. Особливої уваги набувають положення цільового нарощення конкурентоспроможності підприємств машинобудівної галузі в складних умовах криз, посилення глобалізації, ускладнення конкуренції з світовими лідерами, перспективність інноваційного кластероутворення.

Визнані в Україні та за її кордонами науковці О. Амоша, В. Антонюк, О. Новікова розглядають регіон, як середовище, у якому проявляється конкурентоспроможність фірм, а також у повному розумінні як самостійного суб'єкта конкуренції. Регіон займає серединне положення (мезорівень) у ієрархії економічних систем і поєднує властивості макросистеми, мезосистеми і мікросистеми. Тому конкурентоспроможність регіону може досліджуватися на макрорівні, мезорівні і мікрорівні. Сучасні процеси корінним чином змінюють роль окремого регіону в національній і світовій економіці [19]. З науково-дослідної точки зору науковці активно виокремлюють та досліджують кластери регіонів України, в першу чергу промислові, де центром постають підприємства з своїми виробничими, комерційними та соціальними інтересами, цільовим баченням інновацій, різноманітними моделями управління та системами ресурсозабезпечення.

Найбільш ефективною формою взаємодії щодо формування конкурентоспроможності регіону постає створення міжгалузевого комплексу – кластера, орієнтованого на максимально можливе використання конкурентних переваг сумісного економічного потенціалу підприємств і організацій, що кооперуються з метою взаємної підтримки і координації [19].

Зацікавленість визивають напрацювання та дослідження процесу кластероутворення в регіонах України, що проведені науковцем-регіоналістом М.

Макаренко. Науковець розглядає новітній напрям досліджень кластероутворення в форматі моделі управління знаннями на підприємствах, в освітніх установах, розширює перспективи синергетичного поєднання соціального прогресу та досягнень теорії та методології регіоналістики. Актуалізовано питання прискореного формування інформаційної економіки, інформаційного менеджменту, обґрунтовано групи проблем що стримують рух України до суспільства знань [12, с. 82-91].

В напрацюваннях українського регіоналіста Р. Манна особливої уваги приділено питанням пріоритетності та цільового руху процесу кластеризації в розрізі галузей, наголос зроблено на будівельну сферу. Рекомендовано низку регуляторних заходів підтримки малого та середнього бізнесу – спрощення оподаткування, залучення інновацій та інвестицій, комерціалізації наукових розробок [14, с. 155-164].

Дослідження Е. Бойченко актуалізовані на складних процесах ризиків кластероутворення, науковець формує системний погляд на кластеризацію підприємств в перспективі стратегій розвитку регіонів, галузей. Особливе значення приділяється перспективам формування різноманітних моделей кластероутворення в регіонах, новітніх форматах кластерів в парадигмі відносин «підприємство-інфраструктура регіону-влада». Окреслено перспективи створення конкурентоздатних підприємства в умовах розбудови інтеграційних процесів, проаналізовано зони зовнішнього та внутрішнього впливу на безпеку діяльності кластерів підприємств. Рекомендовано до впровадження шкалу відповідності інтегральної оцінки ризику до рівня його впливу на кластеризацію підприємств в умовах інтеграційних процесів [1].

Науковець О. Плаксук вивчає та поширює процеси кластероутворення в регіонах з позиції поширення управління економікою знань, наголошує на необхідності поглибленого вивчення інноваційної економіки знань в умовах кластеризації з метою балансування економічних інтересів держави, стимулювання підприємств в розрізі забезпечення галузевого та регіонального розвитку малого та середнього бізнесу, що обумовлює доцільність подальших досліджень цієї надзвичайно важливої для країни проблеми [16, с.51].

Науковці К. Скибська та О. Захарова вивчають та поширюють знання щодо кластерів в системі ринкового відтворення, особливостей дій кластерних проектів в управлінні трудовими ресурсами регіонів та галузей. Науковцями визначено та обґрунтовано проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку регіонів України в форматі майбутньої моделі управління знаннями, розширення інституту кластероутворення на ринок праці, нарощення потенціалу консультування [17, с. 124].

Актуальними та вкрай затребуваними постають наукові дослідження регіоналіста О. Карлової. Напрацювання мають чітку векторність значущості та пріоритетності інтеграційних процесів в регіональному просторі української економіки та соціуму. Авторка обґрунтовує низку наукових положень чітко зорієнтованих на стимулювання інвестицій саме за рахунок активізації кластерів підприємств. Рекомендовано стимулювання економіки регіонів за рахунок розвитку інституту державно-приватного партнерства, кластероутворення підприємств, концентрацію ресурсів на точках

економічного зростання регіону; формування заходів комплексного стимулювання інвестиційної діяльності, у тому числі кадрових, фінансових, інфраструктурних, інформаційних та маркетингових, зосередження уваги більшою мірою не на покращенні й удосконаленні існуючих конкурентних переваг, а на створенні нових [9].

Особливої уваги слід приділити розробленим положенням щодо тенденції регіонального розвитку в Україні, специфіці забезпечення ресурсами, регуляторним заходам влади в питаннях підтримки малого та середнього бізнесу, кластероутворення.

Слід зазначити, що сучасні тенденції регіонального розвитку зумовлені як загальнонаціональним вектором економічного розвитку, так і специфікою, ресурсним потенціалом, потребами регіону та ступенем керованості, координованості процесів, потенційних ефектів та результатів цільової дії кластероутворення в регіонах, рис. 1.

Різноманітна направленість та цікавий погляд на процеси кластероутворення сформовано та системно розглянуто в дослідженнях представника наукового напрямку регіоналістики О. Фінагіної. Розроблено та рекомендовано до впровадження низку концептуальних положень щодо особливостей та проблем кластероутворення в умовах трансформаційної економіки України, обґрунтовано проблеми та переваги кластерних форм співпраці малого, середнього та великого бізнесу, визначено актуальні напрями подальшого дослідження кластеризації в світі та діловому середовищі нашої країни [10, с. 9-10].

Рис. 1. Потенційні ефекти та результати цільової дії кластероутворення в регіоні, складено автором за [8]

Проаналізовані напрацювання науковців України формують бачення потенціалу розробки національної кластерної політики, систематизують положення регуляторного характеру в сфері підтримки кластеризації підприємств різних галузей, регіонів та сфер діяльності. Найбільш актуальними,

розробленими та доведеними аналітичним забезпеченням постають угруповання напрямів — теоретичні надбання, методологічні та методичні основи, практики та технології управління кластерними проектами та програмами (табл. 1).

Таблиця 1. Потенціал теорії та методології регіоналістики в питаннях кластероутворення та формування кластерної економіки України,
складено автором

Складові потенціалу	Сфери дії	Зв'язок з існуючими напрацюваннями менеджменту (механізми, інструменти, технології) регулювання ринкового середовища	Сфера впровадження та подальшої адаптації
Теорія кластерів, кластерної економіки, кластеризації підприємств в форматі активного інтеграційного процесу	Державний, регіональний, галузевий, інноваційний менеджмент. Наука та наукова діяльність, освітні програми та проекти. Менеджмент підприємств та проектів	Механізми та інструменти регулювання конкурентного середовища, удосконалення конкуренції у вигляді обмежень монополій та олігополій. Проекти та програми підтримки малого та середнього бізнесу. Оцінки ділового середовища регіонів	Правові та регуляторні акти влади, стратегічні та тактичні плани. Аналітичні доповіді
Методологія та концепції кластерної економіки, кластеризації підприємств	Міжнародні проекти, програми та стратегії державного, галузевого, регіонального, корпоративного менеджменту	Моделювання економіки (регіону, країни, галузі), комунікацій, ринкової архітектури. Вивчення дії законів ринку та інноваційних змін конкурентного середовища	Наукові засади розробки економічної та промислової політики. Рекомендації регуляторного характеру
Методики кластероутворення, кластерної політики, заходів кластеризації та відповідні аналітичні напрацювання	Державний, регіональний, галузевий, міжнародний менеджмент. Наука та наукова діяльність, освітні програми та проекти. Менеджмент підприємств та проектів	Розробка стратегічних та тактичних планів на усіх рівнях економіки. Управлінський консалтинг з питань розвитку бізнесу. Інформаційне забезпечення влади та підприємств	Формування баз даних та баз знань, інтегрованих платформ знань, оновлення наукового забезпечення, консультування агентів кластероутворення
Перспективи та пріоритети системи знань регіоналістики в питаннях розвитку кластерної моделі економіки в Україні	Наукові дослідження, прогнози та оцінки перспектив розвитку галузей та територій. Експертизи змін конкурентного середовища	Середньо та довгострокові прогнози, довгострокові стратегії, Форсайт дослідження	Усі сфери, що перелічені вище

Потенціал української регіоналістики визнаний у світі, формує своє бачення та відображення ринкових трансформацій конкурентного середовища, майбутніх станів економіки регіонів, реформ галузей.

Розроблені положення потребують свого більш системного відображення та рекомендації владі, провідному менеджменту включати напрацювання в процес розробки заходів економічної та інвестиційної політики, активізації інноваційної діяльності, поширення кластероутворення на ринки, соціальну діяльність.

Потребує свого розроблення, обговорення, закріплення низка положень методологічного та практичного характеру, що сформують платформу національної ідеї розвитку кластерної економіки.

Фундаментом, методологічною основою кластерної моделі національної економіки України повинні стати: сформований науковий потенціал, напрацювання та системний розвиток існуючої теорії кластерів та інтеграції, державно-приватного партнерства та конкуренції, регіоналістики та галузевого менеджменту, державного управління та соціального менеджменту.

Формування територіальних кластерів як вертикально інтегрованих підприємств і організацій взаємозалежних галузей, що мають, як правило, спільну науково-дослідну основу й адекватні елементи системи управління, є перспективним інструментом забезпечення розвитку регіональних економік із мультиплікаційним ефектом в Україні. Однак сьогодні питання створення територіальних кластерів ще недостатньо науково розроблені, відсутні теоретико-методологічне обґрунтування, відповідні нормативно-правова та методична бази, що загострює актуальність дослідження даного напрямку [13].

В діях влади первинною постає розробка національної концепції регіональної кластерної політики, як базового положення, ключового концепту розвитку та подальшого кластероутворення та умовою формування положень самої політики, рис. 2. В управлінському контексті дія кластерної політики постає ключовим елементом в системі заходів влади, формує науковість та цільову векторність, надає новітніх форматів в системі прийняття рішень регіональною та галузевою владою в розбудові інтеграційних процесів на платформі кластерної моделі економіки.

Формування, впровадження управлінських механізмів стимулювання кластероутворення на основі регульованого впливу, системності досліджень, врахування світового досвіду, особливостей розбудову інтеграційних процесів передбачає велику кількість змін, що спрямовані на такі цінності, як довіра, співпраця, соціальна та екологічна відповідальність. Саме такі вектори задає українському суспільству інтеграція з ЄС.

Рекомендуємо в межах сучасної теорії та методології комплексно розглядати підходи до оцінки інтеграційних процесів в системі знань регіонального менеджменту за рахунок ускладнення управлінських процесів та явищ, безперервного оновлення інформаційно-аналітичного забезпечення, потреб усунення асиметрії інформації та необхідності залучення експертних, авторських точок зору на зміни що активно відбуваються (рис. 3). Формування змішаних підходів на платформах поєднання знань відповідає інтересам та потребам сучасного українського регіонального менеджменту.

Рис. 2. Механізм дії (розробка, корегування, впровадження) кластерної політики, складено автором

Такі інтереси в своєму розгорнутому баченні та перспективності поєднання бізнесових та регіональних сфер дії формують платформи та системність в покращенні ділового середовища, позитивних змін інвестиційного клімату, розширенні меж ресурсабезпечення, постають рушійною силою економічного прогресу.

Всі дослідження повинні будуватися на основі знань методології теорії інтеграції та кластерної економіки

Рис. 3. Підходи до оцінки процесу інтеграції бізнесу в регіонах України, складено автором

Економічні інтереси кластероутворення на рівні підприємств та регіонів в своєму поєднанні, збалансованості та урегульованості забезпечують передумови успішного планування процесу кластеризації. Саме в планах країни, регіонів, галузей, груп підприємств постає перспектива окреслювати, обґрунтовувати, підтримувати подальші напрями та пріоритети кластеризації на принципах:

- первинності національних інтересів, балансування інтересів «державо-бізнес»;
- збалансованості національних та регіональних інтересів;
- системної інтеграції та консолідації інтересів регіонів, галузей, підприємств, влади та населення.

Формування і розвиток кластерів приводить до інтегральних переваг: підвищення конкурентоспроможності економіки, активізації інноваційних процесів і реальних механізмів узгодження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти при розробці стратегії розвитку як на рівні окремого суб'єкта господарювання, учасника кластера, так і на рівні регіону й країни. Ефективність кластерного розвитку досягається за рахунок використання географічної концентрації взаємозв'язаних галузей, консолідації зусиль промисловості, науково-освітніх центрів, спільного використання транспортної та соціальної інфраструктури. Підвищення провідної ролі кластерів у досягненні конкурентоспроможності регіону посилює актуальність проблеми виявлення потенціалу кластеризації регіону. Перехід на кластерну структуру економіки сприятиме підвищенню динамічності, збалансованості, ефективності регіонального розвитку, забезпечить високий рівень конкурентоспроможності регіонів України [19].

Висновки. Отже, кластерна модель економіки, що сьогодні активно формується в Україні, повинна в своєму фундаменті мати чітко визначені та науково обґрунтовані концептуальні положення, напрацювання теорії та методології з метою покращення процесів відтворення бізнесу, пом'якшення для національного виробника конкуренції як в країні так і в світовому просторі. І за умов ефективного, цільового розвитку системи кластероутворення та ресурсозабезпечення економіки, її всебічної стабільності розвивати соціальні проекти, формувати підґрунтя майбутньої соціальної економіки, просувати стандарти дієвого регіонального менеджменту та нарощувати потенціал інтеграційних процесів.

1. Бойченко Е.Б., Мартинович Н.О., Перепелюкова О.В. Особливості механізму кластеризації соціально-економічного простору регіонів України в умовах інтеграційних процесів. Актуальні проблеми економіки. 2019. №6. С. 45-61.

2. Геєць В.М. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: у 3 т. / Геєць В.М., Семиноженко В.П., Кваснюк Б.Є.; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. Київ: Фенікс, 2007. 539 с.

3. Гринів Л.В. Кластерний аналіз конкурентоспроможності підприємств. Моделювання регіональної економіки: Зб. наук. праць. Івано-Франківськ: Плай, 2006. №1(7). С. 3-15.

4. Гуменюк О.І. Кластери як організаційна структура інноваційно-інвестиційної моделі розвитку промисловості. Актуальні проблеми економіки. Київ: ВНЗ «Нац. акад. упр.». 2007. № 2. С.9-19.

5. Гудзь М.В. Кластерний підхід до реалізації стратегії ефективного використання потенціалу курортно-рекреаційних територій. Прометей. Регіональн. зб. наук. праць з економіки. 2010. Вип. 1 (31). С.246-250.

6. Захарова О.В., Карлова О.А., Потапенко Т.П. Пріоритети соціалізації в умовах формування регіональної кластерної політики України. Соціально-економічний розвиток регіонів в контексті міжнародної інтеграції. Наук. журнал. Херсон: 2018. № 29 (18). Т. 2. С. 34-39.
7. Захарченко В.И., Осипов В.Н. Кластерная форма территориально-производственной организации. Ч.2. Повышение региональной конкурентоспособности на основе кластерного подхода. Одеса: Фаворит, 2010. 236 с.
8. Карлова О.А. Інноваційні складові інтеграційних змін елементів соціально-економічних систем. Адаптаційно-інтеграційні механізми управління інноваційними процесами в економіці: колективна монографія під ред д.е.н., проф. Прохорової В.В. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2019. С.154-163.
9. Карлова О.А., Пархоменко Н.М. Регіональні інтеграційні процеси: інвестиційний аспект. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. Всеукраїнський науково-виробничий журнал, 2016. Вип. 3 (7). С. 20-31.
10. Кластери в системі стратегії і тактики розвитку регіону: монографія / Л.В. Батченко, А.В. Гуренко, Г.С. Кононенко, Р.В. Манн, О.В. Фінагіна, С.І. Цихмістро. Донецьк: «ВІК», 2013. 287с.
11. Коломицева О. Формування мотиваційного механізму інтеграційної взаємодії суб'єктів регіональної економіки. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 40(4). С. 78-83.
12. Макаренко М.В., Фінагіна О.В., Андреева К.А. Інструментарій поширення економіки знань у регіонах України: актуальні питання кластеризації та інформаційного менеджменту. Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку. Зб. наук. праць Донецького державного університету управління. Серія «Економіка». Т. XIX, вип. 306. Маріуполь, ДонДУУ, 2018. 214 с.
13. Мамонова В. В. Формування територіальних кластерів як інструменту регіонального розвитку: наук. розробка / В.В. Мамонова, Ю.О. Куц, О.М. Макаренко та ін. Київ: НАДУ, 2013. 36 с.
14. Манн Р.В., Потапенко Т.П. Пріоритети кластерної політики регіону: маркетингові аспекти. Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку. Зб. наук. праць Донецького державного університету управління. Серія «Економіка». Т. XIX, Вип. 306. Маріуполь, ДонДУУ, 2018. 214 с.
15. Пашкевич М.С. Наукові засади регулювання регіональної економіки: монографія. Донецьк: Нац. гірнич. ун-т, 2012. 790 с.
16. Плаксюк О.О. Управління економікою знань в умовах кластеризації як передумова задоволення економічних інтересів держави. Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку: Зб. наук. праць Донецького державного університету управління. Серія «Економіка». Т. XIX, вип. 306. Маріуполь, ДонДУУ, 2018. 214 с.
17. Скібська К.О. Стратегічне бачення розвитку процесів кластероутворення та стимулювання регіональних ринків в Україні. Проблеми та перспективи забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку. Зб. наук. праць Донецького державного університету управління. Серія «Економіка». Т. XIX, вип. 306. Маріуполь, ДонДУУ, 2018. 214 с.
18. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці: монографія. Київ: Логос, 2004. 848 с.
19. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. 534 с.
20. Фінагіна О.В. Ринкова трансформація в регіоні: особливості розвитку та діагностування: монографія / НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 228 с.
21. Якушев О.В. Інноваційно-освітній кластер як інструмент управління регіональним розвитком. Управління інноваційною складовою економічної безпеки: кол. монографія у 4-х томах / за ред. д.е.н. проф. Прокопенко О.В. (гол. ред.), к.е.н., доцента Школи В.Ю., к.е.н. Шербаченко В.О. Суми: ТОВ «Триторія», 2017. Т.ІІ. Науково-практичні засади формування інноваційних компонентів забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи. С. 57-67.

1. Boychenko E.B., Martynovych N.O., Perepelyukova O.V. Osoblyvosti mekhanizmu klasteryzatsiyi sotsial no-ekonomichnoho prostoru rehioniv Ukrainy v umovakh intehratsiynykh protsesiv. Aktual ni problemy ekonomiky. 2019. №6. S. 45-61.

2. Heyets V.M. Stratehichni vykyly KHKHI stolittya suspil'stva ta ekonomitsi Ukrainy: u 3 t. / Heyets V.M., Semynozhenko V.P., Kvasnyuk B.YE.; za red. akad. NAN Ukrainy V.M. Heytsya. Kyiv: Feniks, 2007. 539 s.
3. Hryniy L.V. Klasternyy analiz konkurentosposobnosti pidpryemstv. Modelyuvannya rehional'noyi ekonomiky: Zb. nauk. prats' Ivano-Frankivs'k: Play, 2006. №1(7). S. 3-15.
4. Humenyuk O.I. Klastery yak orhanizatsiyna struktura innovatsiyno-investytsiynoyi modeli rozvytku promyslovosti. Aktual'ni problemy ekonomiky. Kyiv: VNZ «Nats. akad. upr.». 2007. № 2. S.9-19.
5. Gud' M.V. Klasternyy pidkhid do realizatsiyi stratehiyi efektyvnoho vykorystannya potentsialu kurortno-rekreatsiynykh terytoriy. Prometey. Rehional'nyy zbirnyk naukovykh prats' z ekonomiky. 2010. Vyp. 1 (31). S.246-250.
6. Zakharova O.V., Karlova O.A., Potapenko T.P. Priorytety sotsializatsiyi v umovakh formuvannya rehional'noyi klasternoyi polityky Ukrainy. Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok rehioniv v konteksti mizhnarodnoyi intehtatsiyi. Nauk. zhurnal. Kherson: 2018. № 29 (18). T. 2. S. 34-39.
7. Zakharchenko V.Y., Osypov V.N. Klasternaya forma terrytorial'no-proydzvodstvennoy orhanyzatsiyi. CH.2. Povyshenye rehional'noy konkurentosposobnosti na osnove klasternoho pokhoda. Odesa: Favoryt, 2010. 236 s.
8. Karlova O.A. Innovatsiyni skladovi intehtatsiynykh zmin elementiv sotsial'no-ekonomichnykh system. Adaptatsiyno-intehtatsiyni mekhanizmy upravlinnya innovatsiynymy protsesamy v ekonomitsi: kolektyvna monohrafiya pid red. d.e.n., prof. Prokhorovoyi V.V. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I.S., 2019. S.154-163.
9. Karlova O.A., Parkhomenko N.M. Rehional'ni intehtatsiyni protsesy: investytsiynyy aspekt. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky. Vseukrayins'kyy naukovo-vyrobnychyy zhurnal, 2016. Vyp. 3 (7). S.20-31.
10. Klastery v systemi stratehiyi i taktiky rozvytku rehionu: monohrafiya / L.V. Batchenko, A.V. Hurenko, H.S. Kononenko, R.V. Mann, O.V. Finahina, S.I. Tsykhmistro. Donets'k: «VIK», 2013. 287s.
11. Kolomytseva O. Formuvannya motyvatsiynoho mekhanizmu intehtatsiynoyi vzayemodiyi sub'yektiv rehional'noyi ekonomiky. Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky. 2015. Vyp. 40(4). S. 78-83.
12. Makarenko M.V., Finahina O.V., Andryeyeva K.A. Instrumentariy poshyrennya ekonomiky znan' u rehionakh ukrainy: aktual'ni pytannya klasteryzatsiyi ta informatsiynoho menedzhmentu. Problemy ta perspektyvy zabezpechennya stabil'noho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku. Zb. nauk. prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnya. Seriya «Ekonomika». T. KHIKH, vyp. 306. Mariupol', DonDUU, 2018. 214 s.
13. Mamonova V. V. Formuvannya terytorial'nykh klasteriv yak instrumentu rehional'noho rozvytku: nauk. rozrobka / V.V. Mamonova, YU.O. Kuts, O.M. Makarenko ta in. Kyiv: NADU, 2013. 36 s.
14. Mann R.V., Potapenko T.P. Priorytety klasternoyi polityky rehionu: marketynhovi aspekty. Problemy ta perspektyvy zabezpechennya stabil'noho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku. Zb. nauk. prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnya. Seriya «Ekonomika». T. KHIKH, Vyp. 306. Mariupol', DonDUU, 2018. 214 s.
15. Pashkevych M.S. Naukovi zasady rehulyuvannya rehional'noyi ekonomiky: monohrafiya. Donets'k: Nats. hirnych. un-t, 2012. 790 s.
16. Plakysuk O.O. Upravlinnya ekonomikoyu znan' v umovakh klasteryzatsiyi yak peredumova zadovolennya ekonomichnykh interesiv derzhavy. Problemy ta perspektyvy zabezpechennya stabil'noho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku: Zb. nauk. prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnya. Seriya «Ekonomika». T. KHIKH, vyp. 306. Mariupol', DonDUU, 2018. 214 s.
17. Skibskaya K.O. Stratehichne bachennya rozvytku protsesiv klasteroutvorennia ta stymulyuvannya rehional'nykh rynkiv v Ukraini. Problemy ta perspektyvy zabezpechennya stabil'noho sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku. Zb. nauk. prats' Donets'koho derzhavnoho universytetu upravlinnya. Seriya «Ekonomika». T. KHIKH, vyp. 306. Mariupol', DonDUU, 2018. 214 s.
18. Sokolenko S.I. Klastery v hlobal'niy ekonomitsi: monohrafiya. Kyiv: Lohos, 2004. 848 s.
19. Stalyy rozvytok promyslovoho rehionu: sotsial'ni aspekty: monohrafiya / O.F. Novikova, O.I. Amosha, V.P. Antonyuk ta in.; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Donets'k, 2012. 534 s.
20. Finahina O.V. Rynkova transformatsiya v rehioni: osoblyvosti rozvytku ta diagnostuvannya: monohrafiya / NAN Ukrainy; In-t ekonomiko-pravovykh doslidzhen. Donets'k: TOV «Yuho-Vostok, Ltd», 2005. 228 s.
21. Yakushev O.V. Innovatsiyno-osvitniy klaster yak instrument upravlinnya rehional'nym rozvytkom. Upravlinnya innovatsiynoyu skladovoyu ekonomichnoyi bezpeky: kol. monohrafiya u 4-kh tomakh / za red. d.e.n. prof. Prokopenko O.V. (hol. red.), k.e.n., dotsenta Shkoly V.YU., k.e.n. Shcherbachenko V.O. Sumy: TOV «Trytoriya», 2017. T.II. Naukovo-praktychni zasady formuvannya innovatsiynykh komponentiv zabezpechennya naukovo-tekhnologichnoyi ta vyrobnychoyi bezpeky ekonomichnoyi systemy. S. 57-67.